

Pospíšil, Ivo

Genologie a problém areálových studií

In: Pospíšil, Ivo. *Areál a filologická studia*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2013, pp. 104-110

ISBN 978-80-210-6471-3; ISBN 978-80-210-6474-4 (online : Mobipocket)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/128556>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

F. Genologie a problém areálových studií

Záměrně zde rezignuji na „filozofii“ problému, chápu se spíše praktických otázek a potom relací. Odvolávám se tu na své předešlé výzkumy, nikoli však na ty rané, v nichž se metodologický půdorys areálových studií ve všech jeho variantách koncipoval, včetně série Brněnské texty k slovakistice (odkazujeme k nim částečně na konci v seznamu literatury), ale spíše na novější sumarizace z poslední doby, a snažíme se je vztáhnout ke genologii a řadě našich článků, jež se daného tématu týkaly.⁷³

Jak jsme to formulovali v již zralé fázi vývoje areálových studií, metodologickým východiskem výzkumu, který měl a má obohatit filologické vědy a výuku jazyků a literatur, je projekt integrované žánrové typologie, brněnské pojetí literární komparatistiky a genologie a ovšem areálové koncepce, které počínají nikoli americkými areálovými studiemi, ale zcela autochtonně Josefem Dobrovským a slavistickou školou 18. a 19. století.

73 Viz mj. naše studie: *Nová literatura a areálová studia*. In: *Litteraria Humanitas XII. Moderna – avantgarda – postmoderna*. Editoři: Danuše Kšicová, Ivo Pospíšil. Brno 2003, s. 7–19. *Komparatistika, střední Evropa, areálové studium a jejich výhledy*. In: *Comparative Cultural Studies in Central Europe*. Editors: Ivo Pospíšil (Brno), Michael Moser (Wien). Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, Brno 2004, s. 3–6. *Kulturologie a brněnský projekt Areál – sociální vědy – filologie*. In: *Zošity 2004, č. 4, Ústavu národních a národnostných kultur, Fakulta stredo-európskych štúdií UKF v Nitre, Kultúra a súčasnosť*, s. 47–57. *Kulturní dialog a areálová studia (několik poznámek o spojitosti pojmů)*. *Dialog kultur III*. Sborník příspěvků z vědecké konference s mezinárodní účastí pořádané ve spolupráci se Společností Franka Wollmana při FF MU v Brně a Českou asociací rusistů. Hradec Králové 26. 10. 2004. *Oftis, Ústí nad Orlicí 2005*, s. 17–24. *Problém literárního hrdiny a areálu (Ján Koška, ed.: Hrdina v stredo-európskych a balkánskych literatúrach 19. a 20. storočia. Veda, Bratislava 2004)*. *Slovak Review, 2005, vol. XIV, no. 1*, s. 89–91. *Co je to areálový výzkum. Cíle, metody, problémové okruhy, tendence a příklady*. In: Břetislav Horyna, Josef Krob (eds): *Cesty k vědě. Jak správně myslet a psát*. Nakladatelství Olomouc, Olomouc 2007, s. 90–108. *Literární komparatistika, areálová/kulturní studia, teorie literárních dějin a problém hodnoty v současné literárněvědné praxi*. *Opera Slavica 2009, č. 1*, s. 20–33. ISSN 1211-7673. *Areál a jeho vztahy*. In: *Novaja rusistika 2009, No. 2*, s. 70–78. *Místo genologie dnes: nové problémy*. In: *Genologické a meziliterární studie 1*. *Acta facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Literárnovedný zborník 29*, zostavila: Viera Žemberová, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, s. 5–17. *Historicita a žánrovost. F. M. Dostojevskij a komparatisticko-genologický aspekt*. In: *Genologické a meziliterární studie*. *Priesečníky umenia a vedy*. *Acta facultatis philosophicae Universitatis Prešovensis*. *Literárnovedný zborník 22*, zostavila: Viera Žemberová, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2009, s. 56–72. *Nové výzvy literární genologii*. *STIL 9, Beograd 2010*, s. 283–293. *Genologie: hledání nové identity*. *Genologické a meziliterární studie 3*. Ed. Viera Žemberová. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Literárnovedný zborník č. 33, Prešov 2010*, s. 5–17. *Genologie a česká literární věda (Úvod a několik komentářů k tématu)*. In: *Věda a technika v Československu v letech 1945–1960*. Eds: Igor Janovský, Jana Kleinová, Hynek Stráiteský. Národní technické muzeum, Praha 2010, s. 423–432, aj.

Zdaleka však nejde pouze o obohacení filologické výuky z hlediska informací a kontextové šíře: jde o důležitý metodologický posun, který bychom mohli charakterizovat jako zpevnění filologického jádra a posílení okolní plazmy příbuzných a blízkých vědních oborů: tedy na jedné straně překonání imanentní uzavřenosti filologie, na druhé straně postupné spojení lingvistiky a literární vědy jako již rozpojených součástí původní filologické jednoty. Původní oborová synkretičnost vycházela z menší specializace jednotlivých oborů: proto také vznikaly monografie z dějin jazyka a literatury a vše se v nich chápalo jako celek: jazyk je materiálem literatury a literatura je realizační plochou jazyka, jenž se manifestuje v textech a mluvních projevech. K tomu se postupně dodávala časová (historická, diachronní) a funkčně synchronní dimenze. Oproti původnímu pojetí se začala vytrácet prostorová filologie, která je nejvíce spjata se zónami a areály, a tedy s tím, co se v těchto prostorách děje a co je nutné znát a pochopit. Je to prostor přírodní, ale také společenský a politický: na hraně přírodně sociálního se pohybuje sexuální život a svět obou pohlaví, stejně jako rodina. K filologii se tu přirozeně připojují sociologie, politologie, filozofie, psychologie, gender studies aj. Současně je zřejmé, že jazyk a texty nevystihují areál zcela, ale také – z druhé strany – že areál z valné části promlouvá jazykem a jeho produkty. V poslední době lze pozorovat, že se znovu prohlubuje krize zejména literární vědy ve smyslu imanentních metod, přičemž ani hermeneutika, ani dekonstruktivismus nestačí nahradit to, co od literární vědy dnešní vědecké generace požadují. Intimizace, soukromí, výrazná individualizace a zniternění literární recepce, komunikace apod., resp. takřka absolutní svoboda interpretace a volnost vnášet do interpretačního koloběhu přemíru násilné subjektivity vyvolávají reakce v obrácení k starým kulturněhistorickým nebo sociologickým přístupům, které tu však vystupují pod jinými etiketami.

Proto jsme nakonec – na rozdíl od jiných – koncipovali areálová studia primárně jako filologicko-areálová s důrazem na všeobjímající ráz jazyka a jeho textových produktů. Jinak řečeno: na počátku nestojí historie, sociologie nebo politologie, ale jazyk a jeho produkty, neboť vše vnímáme a koncipujeme skrze jazyk, bez nějž se neobejdou ani sociální vědy, ani jejich praktické důsledky včetně politiky. Na to se po éře vídeňských a jiných novopozitivistů dosti zapomíná.

Novou fází vývoje filologie jsme charakterizovali jako „rozevírání filologie“, jiní zase hovoří o „nové filologii“. Rozevírání filologie ve směru sociálních věd je patrné také v lingvistice. Pozoruhodným dokladem využití takového pohledu na vývoj jazyka je například studie ruského lingvisty Viktora Živova (Institut ruského jazyka Ruské akademie věd v Moskvě), který revidoval starší názory na tzv. východoslovanskou či ruskou dig-

losii.⁷⁴ Odvoláva sa na teze Pražské školy z roku 1929, odmieta dosavadní pojetí vzniku spisovné ruštiny buď rusifikací staroslověnštiny, nebo slavjanizací ruštiny či východoslovanštiny a ukazuje na zcela pragmaticky funkční přístup, který si z široké nabídky jazykových modelů vybral to, co bylo funkčně použitelné. Přitom implicitně ukazuje, že sám pojem standardního jazyka je evropského (čti: západoevropského) původu a že vlastně vznik nebo spíše vznikání moderní ruštiny bylo funkčně areálovou záležitostí.⁷⁵ I když se nám v tomto případě zdá, že řada syntaktických a jiných modelů, které se do nového standardu nehodily, přesto zůstaly v repertoáru dnešní ruštiny takřkajíc „k použití“, nelze nesouhlasit s významem sociálně areálového tlaku, z něhož se „vtiskla“ spisovná ruština.

Prostorovost jazyka a literatury byla odedávna doménou konfrontačního studia jazyků v lingvistice a komparatistice v literární vědě. V literární vědě může být dobrým příkladem zmiňovaná metodologie slovenského komparatisty Dionýze Ďurišina. Ďurišinův projekt *Osobitné meziliterárne spoločenstvá I–VI* znamenal zásadní odmítnutí europocentrického modelu literatury: rozmanitý materiál asijských, afrických i latinskoamerických literatur přispěl k vymezení meziliterárních společenství jako prostorově administrativních kulturních celků. Šestisvazkový komplet, který jednak prohloubil pojmoslovný aparát meziliterárního procesu, jednak metodiku zkoumání tohoto fenoménu, přinesl celkem 84 studií od 57 badatelů z rozmanitých univerzit a akademií věd (Bratislava, Budapešť, Moskva, Petrohrad, Praha, Skopje, Tallinn, Taškent, Záhřeb aj.)⁷⁶. Jestliže každý svazek má své významové těžiště dané záměrem editora, který byl v průběžném pracovním kontaktu se svými spolupracovníky, nedá se hovořit o monotematických sbornících: samotné téma – zákonitosti meziliterárního procesu na materiálu zvláštních meziliterárních společenství – je natolik široké, že prakticky vylučuje možnost koncentrace zájmu desítek vědců na úzce specializovaný problém. Navzdory tomu lze v jednotlivých sbornících najít dominantní rysy: první svazek projekt představil a nastolil základní metodologické teze, druhý upřesnil kategorie meziliterárního procesu. Třetí díl zachytil problematiku národních literatur, čtvrtý směřoval k fenoménu světové literatury, pátý svazek analyzoval meziliterární společenství slovanských literatur v nej-různějších kontextech a poslední sumarizoval výchozí pojmy a principy.

74 В. Живов: Формирование норм русского литературного языка нового типа и их предыстория, in: *Reflections on Russia in the Eighteenth Century*. Edited by Joachim Kleuinm, Simon Dixon and Maarten Fraanje. Böhlau Verlag, Köln – Weimar – Wien 2001, s. 377–398.

75 Tamtéž, s. 397.

76 Ďurišin, D. a kol.: *Osobitné meziliterárne spoločenstvá. I – VI*, Bratislava 1987–1993.

V stati o areálu a jeho vztazích jsme podstatu problematiky areálových studií uviděli v souvztažnosti tradičních oblastí: 1) Negativní hodnocení areálových studií bývá spínáno s tím, že to může být nový „odpadkový koš“, to jest oblast, kam se všechno svede, aniž by to vedlo k nějakému novému poznání, tedy že tento obor nemá vlastní vymezení, hranice a předmět bádání. Není to nic nového, neboť nové či staronové obory své hranice a definice teprve „za pochodu“ hledají. I když areálový přístup není nijak nový, nikdy se areálová studia nestala samostatným, autonomním oborem – v Brně takto fungují od roku 2009 v rámci programu Filologie jako bakalářské a magisterské studium, od 90. let 20. století pak v podobě Teorie areálových studií jako studium doktorské. 2) Důraz na prostorové (spaciální, zónové) vztahy také není nový (Gaston Bachelard, Mircea Eliade, Michail Bachtin), ale je tu zdůrazněn – oproti poetologii a chronotopičnosti – aspekt sociologický a politologický. 3) S hranicemi nové vědní disciplíny a jejím rozpětím je spojen i problém disciplinarity a interdisciplinarity, tedy hledání onoho průniku, jenž bude vlastním okruhem nového oboru. 4) Nutno se vyhnout módnosti areálových studií, tedy nekritického zdůrazňování všeho, co s areálem souvisí, naopak vše relativizovat právě vztahem čili relací k jiným pojmům a koncepcím. Areálová studia tedy souvisejí se sociálními vědami, tzv. fikčními světy, ikonosférou, dějinami literatury a jejich teorií, s tzv. dialogem kultur a vůbec s kulturologií.

V příspěvku na královéhradeckou konferenci Dialog kultur v roce 2011 jsme se zmínili o evropském operačním programu pro akademické pracovníky v oblasti filologicko-areálových studií.⁷⁷ Projekt je zacílen v podstatě do čtyř oblastí. Vzdělávání pracovníků je spojeno s pobyty v ČR a v zahraničí, s přednáškami, jež často vycházejí ze zkušenosti z těchto pobytů, ale i s přednáškami hostů, s pořádáním dvoudenních seminářů nebo jednodenních workshopů a s průnikem na střední školy, především gymnaziálního typu s cykly přednášek a se dvěma soutěžemi: jednou odbornou, chcete-li vědeckou, a druhou vědomostní. Smyslem projektu je to, co jsme vytyčili kdysi i nyní: hledat a nacházet nové polohy filologicko-areálových studií, vytyčovat hranice tohoto oboru a ukazovat na jeho potencialitu, na to, co může přinášet bádání filologickým, humanitním i sociálněvědním. Pro studijní pobyty jsme proto vybrali ta pracoviště, která se tak či ona areálu věnují, např. Jagellonskou univerzitu v Krakově s koncepcí emigrantologie a rusologie

⁷⁷ I. Pospíšil: Filologicko-areálová studia, evropský projekt na Ústavu slavistiky v Brně a jejich souvislosti. In: Dialog kultur VI. Eds Miroslav Půža a Jakub Konečný. Hradec Králové 2011, 12 s. CD.

Lucjana Suchanka a jeho kolegů⁷⁸, Katolickou univerzitu v Budapešti s její slavistickou katedrou v Piliscsabě, která se věnuje střední Evropě, Fakultu středoevropských studií nitranské Univerzity Konstantína Filozofa, která se zabývá střední Evropou na pozadí především slovensko-maďarských vztahů, Ústav slavistiky Vídeňské univerzity, s nímž nás v minulosti spojovaly různé projekty, Lublaňskou univerzitu, Univerzitu A. Mickiewicze v Poznani aj. Přednášky hostů i stážistů přinesly rozsáhlé informace a jejich analýzu, zejména z hlediska hlubšího poznání jednotlivých areálů, tj. ruského a jeho recepce u nás (prof. Richterek, dr. Maiello), lužickosrbsko-německého (dr. Kalina) a jihoslovansko-západoslovanského (dr. Krejčí). Každý z přednášejících se přitom soustředil na jednu z areálových priorit: na translátologické otázky česko-ruské (Richterek), na otázky ideologicko-politologicko-reliogiózní (Maiello), hudebně etnologické (Kalina) a lingvisticko-areálové (Krejčí). Kromě informací a jejich vyhodnocení obohatily přednášky koncept filologicko-areálových studií z hlediska metodologie, konkrétně oborového rozpětí, tedy toho, co lze v rámci filologicko-areálových studií využít k plnějšmu obrazu daného geopoliticko-kulturního teritoria.

Právě studijní pobyty a přednášky, které realizují lingvisté, literární vědci i odborníci na filologii i jiné obory, např. historii, hudební vědu, tedy odborníci s různými přesahy mimo oblast čisté filologie, ještě viditelněji zvyrazňují tendence k vytváření nové filologické jednoty, nebo přesněji „nové filologie“. Myslím, že tato otázka je pro filology obecně právě nyní stěžejní, nelze přece ulpívat na již poznaném a na stavu, kdy lingvistika je často stále ostře oddělena od literární vědy. Zde třeba uvést vynikající počin bratislavských lingvistů z Katedry slovenského jazyka Filozofické fakulty Komenského univerzity, kteří tuto hradbu narušili svým úsilím o kulturní lingvistiku. A právě na jedné jejich konferenci jsem jako literární vědec mohl uplatnit úvahy na hranici těchto oborů s důrazem na možnou novou syntézu nebo alespoň sblížení. Pochopení pro to nemá každý, i když jedna moje ruská stať se někde přece jen – ovšem v nezvyklém a neorganickém

78 Viz mj. Wprowadzenie do studiów and Rosją. Podręcznik Akademicki. Pod redakcją Lucjana Suchanka. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004. Интеллигенция – Традиции и новое время. Pod redakcją Hanny Kowalskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2001. Teoria Mikołaja Danilewskiego i późniejsze koncepcje monadycznych formacji socjokulturowych. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002. Ameryka oczami emigrantów rosyjskich tzreciej fali. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004. Demon południa i zafalszowanie egzystencji. O macedii starożytnego mnicha i zbędności inteligenta rosyjskiego XIX wieku. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2003. Wizja kultury w twórczości Wiaczesława Iwanowa. Образ культуры в творчестве Вячеслава Иванова. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000. Viz také I. Pospíšil: Ареальные исследования: между Центральной Европой и Россией. In: Kultura rosyjska w ojczyźnie i diasporze. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Lucjanowi Suchankowi. Pod redakcją Lidii Liburskiej. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 49–57.

kontextu – objevila.⁷⁹ I kdyby tyto tendence o formulování programu „nové filologie“ skončily fiaskem, neměly by se ignorovat, neboť i při neúspěchu mohou přinést řadu bočních zisků.

Genologie jako speciální literárněvědná subdisciplína, která zkoumá literární žánry, prožívá dnes určitou krizi. V minulosti jsem se díval na genologii jako na naději a snad i jádro seriózní literární vědy, která již tím, že se vydělovala z poetiky a vymaňovala se z rigidní metodologie, spojovala diachronní a synchronní bádání a scelovala vnitřní a vnější okruh literární vědy. Takto byly koncipovány mé články a reflexe svou genezí sahající do druhé poloviny 70. let 20. století a publikačně k počátku 80. let a samozřejmě dále k dnešku.⁸⁰ V poslední době však nad nimi převažuje jistá skepse. Nejde jen o změny rozsahu genologie a její místo mezi literárněvědnými disciplínami od doby, kdy tento pojem Paul van Tieghem vymyslel a snažil se upevnit, ale vůbec o zkoumání žánrů jako takových a jeho autonomii v reflexích o literatuře. Název je parafrází vlastní rusistické knížky koncentrující studie, jejichž dominantou je také hledání vlastní identity, tentokrát ruské literatury.⁸¹

Na jedné straně je genologie zahlcena konkrétním materiálem, který dále rozmývá, rozptyluje, rozmazává a rozostřuje skutečné i hypotetické hranice žánrů. Dnes je takových literárních děl většina, převažuje v nich specifické, tedy fenotyp, nad obecným, tedy genotypem.

Genologická problematika je integrální součástí filologicko-areálových studií, stejně jako metodologie, literární teorie nebo komparatistika: tak jsme tento obor studia také utvářeli. Současně však naopak integrace areálového přístupu může genologii pomoci najít jedno z možných východisek ze zmíněné krize, stejně jako v případě literární komparatistiky. Rodová a žánrová podoba literatury je určována řadou faktorů, mezi nimiž je důležité například mezitextové navazování, žánrové a rodové povědomí, působení literárních směrů jako výslednic filozofického proudění, jež literaturu zasahuje a pomocí níž se šíří; společenské faktory, které jsou centrem sociologického výkladu literatury, působí také v prostoru a čase. Zatímco časovým vektorem se zabývají literární dějiny, resp. jejich teorie (teorie literární historie), areál by mohl obsadit volnou valenci speciál-

79 I. Pospíšil: Новые измерения и трансценденции исследования литературы/языка и русские особенности. *Slavica Slovaca* 2010, 2, s. 170–177. ISSN 0037-6787.

80 Viz naše studie uvedené v článku Genologie: hledání nové identity. Genologické a meziliterární štúdie 3. Ed. Viera Žemberová. *Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis, Literárnovedný zborník* č. 33, Prešov 2010, s. 5–17.

81 I. Pospíšil: *Pátání po nové identitě. Rusistické a vztahové reflexe*. SvN Regiony, Středoevropské centrum slovanských studií, Brno 2008.

ní, jak jsme o ní nedávno psali.⁸² Tam jsme na příkladu řady knih a studií ukázali jednak na vlastní, asi třicet let trvající pojetí časoprostoru a prostoru, jednak na řadu dalších českých a slovenských pojetí literární spaciality, jež utvářejí celkové chápání literárního artefaktu. V nové době stojí na počátku dílo G. Bachelarda a M. Bachtina, v českém prostředí ještě D. Hodrová, jejíž první knižní dílo dotýkající se poněkud tohoto okruhu se objevuje až roku 1989⁸³, a D. Hodrové včetně vlastních analýz literárních žánrů a ukazuje na problematiku obtížného sepětí literárního prostoru a času. Právě tu jsme se snažili najít místo pro brněnskou koncepci areálových studií a vztahy areálu a dalších podobných oblastí a konceptů. S ní je spjat vztah prostorovosti filologických a sociálněvědních disciplín; jádrem takto koncipovaných filologicko-areálových studií by mělo být studium jazyka a textů (brněnská koncepce integrované žánrové typologie), jež jsou nikoli prostředkem, ale vlastním cílem ve smyslu tzv. interpoeticity, tj. prolnutí vnějšího (areálového, prostorového) a vnitřního (poetologického) okruhu, před nímž zůstali stát jak René Wellek, tak Dionýz Ďurišín. Právě žánrové podloží literatury by mohlo hrát úlohu průsečíku vnitřního a vnějšího okruhu, a dát tak genologii nový impuls a snad i nový smysl.

82 I. Pospíšil: Prostorovost/spaciálnost/areálovost a literatura. *World Literature Studies*, vol. 2 (19) 2010, s. 61–73.

83 D. Hodrová: Hledání románu. Kapitoly z historie a typologie žánru. Praha 1989; východiskem tu byla její kandidátská disertace *Pohyb románu (Problémy geneze a vývoje žánru od středověku po romantismus)*, rkp., Praha 1979, školitelem byl Štěpán Vlašín. Naše Ruská románová kronika byla po čtyřhodinové diskusi celostátní komise v Brně, která se týkala zejména jejího škodlivého ovlivnění strukturalismem, se značnými překážkami obhájena na podzim roku 1980, po odmítnutí v Rozpravách ČSAV vyšla v Brně roku 1983 (viz rec. Daniely Hodrové, in: *Slavia* 1984, seš. 3–4, s. 419–421).